

Zagłada Żydów. Studia i Materiały
Holocaust Studies and Materials

VOL. 19 (2023)

ISSN: 1895-247X
eISSN: 2657-3571
DOI: 10.32927
WWW: www.zagladazydow.pl

Centrum Badań nad Zagładą Żydów IFiS PAN
Polish Center for Holocaust Research

Rutka Goldman, Szkolny pamiętnik

"The School Diary" by Rutka Goldman

Marta Grudzińska
Państwowe Muzeum na Majdanku

m.grudzinska@majadanek.eu

DOI: https://doi.org/10.32927/zzsim.1009
Strony/Pages: 453-471

CC BY

OPEN ACCESS

Zagłada Żydów. Studia i Materiały, R. 2023, nr 19
ISSN (print): 1895-247X; eISSN: 2657-3571
DOI: https://doi.org/10.32927/zzsim.1009

Marta Grudzińska

Państwowe Muzeum na Majdanku
m.grudzinska@majdanek.eu

Rutka Goldman, *Szkolny pamiętnik*

Streszczenie
Artykuł jest próbą odpowiedzi na pytania o los dziewczynki, właścicielki „szkolnego pamiętnika" znalezionego na terenie byłego niemieckiego obozu koncentracyjnego na Majdanku. Kim była Rutka Goldman, jaka była historia jej rodziny? Czy przeżył ktoś spośród tych, którzy wpisali się do dzienniczka? Pamiętnik był prowadzony od grudnia 1941 do marca 1943 r. Ostatniego wpisu dokonano w Warszawie kilkanaście dni przed powstaniem w getcie.

Słowa kluczowe
Warszawa, Łódź, getto, Żydzi, komplety, Majdanek, KL Lublin

Abstract
The article is an attempt to answer questions about the fate of a girl, the owner of a „school diary" found on the grounds of the former German concentration camp at Majdanek. Who was the owner of the diary, what was the fate of her family? Did anyone in the diary survive? The diary was kept from December 1941 to March 1943. The last entry was made in Warsaw, several days before the ghetto uprising.

Key words
Warsaw, Łódź, ghetto, Jews, clandestine classes, Majdanek, KL Lublin

„Szkolny pamiętnik" Rutki Goldman przechowywany jest w Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku w zbiorze dokumentów prywatnych odnalezionych w latach 1944–1946 na terenie byłego nazistowskiego obozu koncentracyjnego w Lublinie[1].

Dzienniczek o wymiarach 8 × 16 cm to jedyne świadectwo dotyczycące tej dziewczynki zachowane w dokumentacji archiwalnej Muzeum. Na postawie charakteru pisma można przypuszczać, że należał do dziecka w wieku 9–12 lat.

[1] Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku (dalej APMM), V-22, Dziennik Rutki Goldman; APMM, Księga nabytków nr 1, IV-411, poz. 7152; Anna Wójcik, *Informator o zasobie archiwalnym Państwowego Muzeum na Majdanku*, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku, 2012, s. 54–56.

O tym, że stanowił własność Rutki Goldman, świadczą dedykacje oraz wpis dokonany jej ręką: „Fiku miku / fiku miku / jestem [we] własnym pamiętniku – R. Goldman". Pierwsza dedykacja pochodzi z 21 grudnia 1941 r., a dwie ostatnie 29 marca 1943 r. Nie umieszczono ich jednak – co typowe dla tego rodzaju dokumentów – w porządku chronologicznym. W pamiętniczku znajduje się 27 wpisów w języku polskim, sporządzonych piórem lub ołówkiem. Najczęściej są to znane powszechnie, krótkie wierszyki rymowane, tu często zapisane z błędami lub przeinaczone. Nazwiskami podpisali się: Irka Blachowicz, R. Blusztejn, Fela Bursztyn, Izio Lewin, Fela Tenenbaum, Hanka Tenenbaum, N. Wajsberg, Tadeusz Wygodzki, Marysia Zajtman. Pozostałe dedykacje są niepodpisane lub zawierają tylko imię (pseudonim). Jedynym wymienionym miastem jest Warszawa – nazwana Syrenim Grodem. Niektóre dedykacje mają opisową datację: „w okresie wojennym", „w dniu blokady". Sporządzone zostały przez koleżanki i kolegów ze szkoły czy z kompletów.

Dokument liczy kilkadziesiąt kart. Przed konserwacją w 2001 r. część z nich była luzem[2]. Podczas prac konserwatorskich 29 kartek scalono, niektóre niestety w sposób przypadkowy: widać na nich atramentowe przebitki dedykacji, które nie mają odzwierciedlenia na przyległych stronach. Wykonano oprawę nawiązującą wyglądem do zawartości dokumentu.

Dotychczas losy właścicielki pamiętniczka nie były znane. Dziś na podstawie zebranych informacji udało mi się ustalić, że była drugim dzieckiem Jakuba Goldmana i Hindy (Heleny) z domu Meller[3]. Ojciec Rutki, syn Rywki i Mojżesza, z zawodu przedsiębiorca, urodził się 27(14) września 1895 r. w Łodzi. W grudniu 1919 r. wyjechał do Witten (Nadrenia Północna-Westfalia)[4]. Matka dziewczynki urodziła się 12 kwietnia 1898 r. w Łodzi, była najstarszą córką Abrama i Jenty, miała troje rodzeństwa[5]. Jak wynika ze spisu ludności przeprowadzanego w latach 1916–1921, Hinda była wówczas panną, mieszkała razem z Chawą Meller (córką?), urodzoną w 1915 lub 1914 r., przy ul. Kilińskiego 129, a od 23 marca 1920 r. przy Rozwadowskiej 12[6]. Nie zachowały się informacje na temat ślubu Goldmanów ani tego, kiedy Hinda przeprowadziła się do męża. W Łodzi zostawiła Chawę, która podczas wojny mieszkała w getcie wraz z jej ojcem Abramem najpierw przy Kelmstrasse (Marynarskiej), potem przy Hohensteiner Strasse (Zgierskiej)[7].

---

[2] APMM, 96/4, Archiwum Zakładowe, Konserwacja dokumentów archiwalnych 2001, k. 67–68. Przed scaleniem dokumentu dołączono do niego karty 6 i 7, które odnaleziono w innym woluminie tego samego zbioru.

[3] Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej APŁ), 39/221/0/4.12/24876, Akta m. Łodzi 1916–1921, Księga meldunkowa do spisu ludności Łodzi, k. 142.

[4] *Ibidem*, k. 220.

[5] *Ibidem*.

[6] *Ibidem*, k. 148.

[7] *Ibidem*; APŁ, Przełożony Starszeństwa Żydów w getcie łódzkim 1939–1944, RG-15.083M, www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=6709987 (dostęp 13 VIII 2020 r.);

Goldmanowie zamieszkali w centrum Witten i handlowali tekstyliami. W tym mieście urodziły się im córki: Jetti (12 lutego 1930) i Ruth (12 stycznia 1932)[8]. Pierwsze represje dotknęły tę rodzinę jesienią 1938 r. w związku z rozkazem Reinharda Heydricha z 26 października o natychmiastowym wydaleniu z Niemiec wszystkich polskich Żydów[9]. Decyzje o wysiedleniach trzymane były w tajemnicy, tak by wykorzystać moment zaskoczenia. Przeprowadzano je najczęściej w nocy. Wiele osób nie zdążyło się ubrać i zabrać niezbędnych rzeczy, w tym pieniędzy[10]. W wyniku tych działań, określanych mianem Polenaktion, około 17 tys. Żydów z polskim obywatelstwem przetransportowano do obozu przejściowego w Zbąszyniu. Niektórym udało się w ciągu kilku dni opuścić ten obóz i pojechać do bliskich zamieszkałych w Polsce[11]. Tak też było z rodziną Goldmanów, którzy już 28 października zostali zameldowani w Łodzi przy ul. Kilińskiego[12].

Przed wojną mieszkało w Łodzi około 233 tys. Żydów, którzy stanowili blisko 35 proc. ogółu mieszkańców. Duża fala ludności żydowskiej napłynęła tu jesienią 1938 r.[13], właśnie po Polenaktion.

Po wybuchu drugiej wojny światowej niemieckie plany dotyczące Łodzi nie były sprecyzowane. Początkowo zamierzano poszerzyć teren Rzeszy do linii Warty, włączyć miasto do Generalnego Gubernatorstwa, nowo utworzonej jednostki administracyjno-terytorialnej obejmującej część okupowanego terytorium Drugiej RP, która nie została anektowana bezpośrednio przez Trzecią Rzeszę, i uczynić Łódź jego stolicą. Plany te nie doczekały się realizacji. 9 listopada

---

Lodz-Names: A record of the 240,000 Inhabitants of the Łódź Ghetto, https://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=4588399&ind=1 (dostęp 14 VIII 2020 r.); Registration book for a house. Includes apartment number, name, sex, date or year of birth, occupation, previous address, card number, dates, and notes, www.ushmm.org/online/hsv/wexner/cache/1689927467-1296103-RG-15.083M.0229.00000151.jpg (dostęp 31 VII 2023 r.). Abram został deportowany do obozu zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem 10 IX 1942 r. (wielka szpera). Dziękuję za tę wiadomość Ewie Wiatr.

[8] Centralna baza danych ofiar Shoah: Gedenkbuch: Opfer der Verfolgung der Juden unter der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft in Deutschland 1933–1945 https://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=11506862&ind=1 (dostęp 5 VIII 2020 r.); Lodz-Names: A record of the 240,000 Inhabitants of the Łódź Ghetto, www.ushmm.org/online/hsv/source_view.php?SourceId=20619 (dostęp 5 VIII 2020 r.).

[9] Jerzy Tomaszewski, *Zapowiedź*, „Karta" 2010, nr 64, s. 32–33.

[10] Emanuel Ringelblum, *Zbąszyń*, oprac. Jerzy Tomaszewski, „Karta" 2010, nr 64, s. 20–21.

[11] *Ibidem*, s. 23; Dariusz Libionka, *Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku, 2017, s. 22.

[12] List of murdered Jews from Germany, found in List of Jewish victims from the Memorial book „Victims of the Persecution of Jews under the National Socialist Tyranny in Germany 1933–1945", https://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=11506760&ind=1 (dostęp 4 IX 2020 r.).

[13] Arkadiusz Rzepkowski ustalił, że w 1937 r. w Łodzi mieszkało 207 tys. Żydów, stanowili oni 31 proc. ogółu ludności (Arkadiusz Rzepkowski, *Skład narodowościowy, wyznaniowy i językowy ludności Łodzi w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Przegląd Nauk Historycznych" 2008, R. 7, nr 1, s. 92).

1939 r. Hitler zdecydował o wcieleniu Łodzi wraz z częścią okręgu przemysłowego do Rzeszy[14]. Przystąpiono do germanizacji miasta, zmieniając nazwy ulic oraz placów na niemieckie, a także zaczęto stopniowo wprowadzać represje wobec żydowskich mieszkańców. Najpierw nałożono na nich obowiązek noszenia opasek w kolorze żółtym, zabroniono pod groźbą śmierci opuszczania mieszkań w godzinach 17.00–8.00 bez specjalnego zezwolenia, następnie opaski zastąpiono naszywaną na ubranie żółtą gwiazdą Dawida. Od 30 października 1939 r. do końca lutego 1940 r. przymusowo przesiedlano do GG ludność z terenów włączonych do Rzeszy. Zakładano, że z samej Łodzi zostanie wysiedlonych 60 tys. osób, po równo Polaków i Żydów. Ci, którzy nie mogli się pogodzić z koniecznością pozostawienia majątku i znoszenia szykan ze strony Niemców, decydowali się na sprzedaż dobytku i ucieczkę z miasta. W lutym 1940 r. w Łodzi utworzono getto. Natomiast w kwietniu tr. nazwę miasta zmieniono na Litzmannstadt.

Do maja cały teren getta ogrodzono drutem kolczastym, a wzdłuż granic postawiono tablice informujące o zakazie ich przekraczania. Od tej pory nikt nie mógł już bez pozwolenia wejść do getta, a ci, którzy mimo to próbowali, mogli być bez ostrzeżenia zastrzeleni. Szacuje się, że od września 1939 r. do maja 1940 r. Łódź opuściło blisko 85 tys. Żydów (byli to zarówno ci, którzy uciekli, jak i wysiedleni przez Niemców). W momencie zamknięcia getta znajdowało się w nim blisko 164 tys. osób, z czego 38 proc. stanowili przedwojenni mieszkańcy terenu, na którym wytyczono getto, a resztę ludzie przesiedleni z innych dzielnic miasta (58 proc.) lub z innych miejscowości (4 proc.).

Jetti i Ruth Goldman uczęszczały w getcie do szkoły powszechnej[15]. Na tym etapie nauczania starano się realizować przedwojenny program[16]. Lekcje odbywały się na dwie zmiany i były skrócone. Z powodu ciężkich warunków panujących w getcie uczniowie nie zawsze mogli brać udział w zajęciach[17].

Jeszcze we wrześniu 1941 r. z okazji żydowskiego Nowego Roku 5702 dzieci i młodzież szkolna otrzymały w upominku od Mordechaja Chaima Rumkowskiego, prezesa Starszeństwa Żydów, torebki z landrynkami produkowanymi w gminnej fabryce[18]. Także we wrześniu w trosce o zdrowie urodzonych w okresie 1929–1941 wszystkich niepełnoletnich w getcie poddano przymusowemu

[14] *Łódź pod okupacją 1939–1945. Studia i szkice*, red. Tomasz Toborek, Michał Trębacz, Łódź–Warszawa: IPN, 2018, s. 38.

[15] Children of the Lodz Ghetto: A Memorial Research Project, www.ushmm.org/online/lodzchildren/projectvictim_summary.php?ProjectVictimId=9581 (dostęp 3 IX 2010 r.); List of students in school 11A. Divided by class. Includes name and address, www.ushmm.org/online/hsv/source_view.php?SourceId=47647 (dostęp 7 IX 2020 r.).

[16] Adam Sitarek, *„Otoczone drutem państwo". Struktura i funkcjonowanie administracji żydowskiej getta łódzkiego*, Łódź: IPN, 2018, s. 146–147.

[17] *Ibidem*.

[18] *Kronika getta łódzkiego, Litzmannstadt Getto 1941–1944*, t. 1: *1941*, oprac. Julian Baranowski i in., tłum. Krystyna Radziszewska, Łódź: Archiwum Państwowe, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2009, s. 292.

szczepieniu przeciwko ospie[19]. Zapewne w tej grupie były Rutka i jej siostra Jetti. Jak można przeczytać w *Kronice getta łódzkiego*, już wtedy wśród Żydów panowały silne zdenerwowanie i niepokój spowodowany plotkami. Obawiano się tego, że w najbliższym czasie do dzielnicy żydowskiej zostanie przeniesionych 20 tys. Żydów z Europy Zachodniej, a równocześnie część mieszkańców będzie stąd przymusowo ewakuowana[20].

Kilka dni później wraz z napływem wysiedleńców z Zachodu zamknięto w getcie szkoły, a budynki oddano do dyspozycji nowo przybyłym. Nauczyciele zostali oddelegowani do opieki nad nimi. Rumkowski żywił nadzieję, „iż właśnie nauczycielstwo wywiąże się z tego nowego zadania należycie i z takim samym poświęceniem opiekować się będzie wygnańcami, jak dotąd opiekowało się dziećmi"[21]. W tym czasie te dzieci, których rodziców było na to stać, otrzymywały korepetycje w domu[22].

Według akt meldunkowych rodzina Goldmanów mieszkała przy ulicy Sulzfelder 88 (pierwszy adres w getcie), gdzie przyprowadzili się z Kilińskiego, a później (od 17 listopada 1941 r.) przez Bleigasse 6. Ostatnim znanym adresem jest Siegfried (Marysińska) 14. Zostali stamtąd wymeldowani w poniedziałek 15 grudnia 1941 r.[23] Trudno stwierdzić, jakimi informacjami na temat niemieckich planów wobec getta dysponowali i czy byli świadomi wydarzeń, które miały nadejść w kolejnych dniach i miesiącach. Dzień po ich wymeldowaniu władze niemieckie poinformowały Przełożonego Starszeństwa Żydów o decyzji w sprawie „przesiedlenia". Rumkowski ogłosił ją publicznie 20 grudnia. Według oficjalnych zapewnień Żydzi mieli zostać wywiezieni do pobliskich miejscowości, gdzie byłoby łatwiej zapewnić im wyżywienie i utrzymanie. W rzeczywistości jednak w drugiej połowie stycznia 1942 r. około 10 tys. Żydów łódzkich deportowano do obozu zagłady w Chełmnie nad Nerem.

Nie wiadomo, co działo się z Jakubem Goldmanem od końca 1941 r. do grudnia 1944 r. Prawdopodobnie przebywał w getcie do czasu jego likwidacji. Decy-

[19] *Ibidem*, s. 296.

[20] *Ibidem*, s. 293.

[21] W okresie październik–listopad 1941 r. skierowano do Łodzi około 20 tys. Żydów. W grudniu ludność getta osiągnęła najwyższy stan w historii tego miejsca i wynosiła 163 623 osób (*ibidem*, s. 237, 305, 347; Adam Sitarek, *W obliczu „trudnej konieczności". Administracja żydowska getta łódzkiego wobec wysiedleń Żydów z Rzeszy i Protektoratu (październik–listopad 1941 r.)*, „Zagłada Żydów. Studia i Materiały" 2011, nr 8, s. 341).

[22] Udzielał ich m.in. Dawid Sierakowiak (*Dziennik Dawida Sierakowiaka*, wstęp i oprac. Lucjan Dobrzycki, Warszawa: Iskry, 1960, s. 42–51, 80–81 i in.; *Łódź pod okupacją*..., s. 298–301).

[23] Spis więźniów łódzkiego getta, Łódź – Nazwiska, Lista mieszkańców getta 1940–1944, Yad Vashem i Organizacja byłych mieszkańców Łodzi w Izraelu, https://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=4516122&ind=1 (dostęp 5 VIII 2020 r.); Lodz-Names: A record of the 240,000 Inhabitants of the Łódź Ghetto, www.ushmm.org/online/hsv/source_view.php?SourceId=20619 (dostęp 5 VIII 2020 r.); *ibidem*, www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=1859821 (dostęp 13 VIII 2020 r.).

zja o ostatecznym „przesiedleniu" Żydów z Litzmannstadt została podjęta najprawdopodobniej w maju lub na początku czerwca 1944 r.[24] Od 23 czerwca do 14 lipca 1944 r. wysłano z getta 7186 Żydów w dziesięciu transportach. Zamiast do pracy w Rzeszy, jak ich zapewniano, zostali oni zawiezieni do obozu zagłady w Chełmnie i tam zabici[25]. Zasadnicze wysiedlenie, odbywające się pod pozorem przeniesienia do Rzeszy maszyn i towarów z resortów pracy oraz pracowników, przeprowadzono od 8 do 28 sierpnia[26]. W tym czasie około 67 tys. Żydów wywieziono z Łodzi do KL Auschwitz-Birkenau. Tam albo zabijano ich natychmiast po przybyciu, albo rejestrowano i osadzano w obozie. Osobną grupę stanowili więźniowie określani mianem „depozytu"[27]. Nie podlegali rejestracji, przetrzymywano ich w tzw. obozach przejściowych na terenie Birkenau, a po pewnym czasie mordowano lub wysyłano do innych obozów jako siłę roboczą[28]. Wśród nich znajdował się Jakub Goldman. 5 września w grupie tysiąca łódzkich Żydów wysłano go z KL Auschwitz bezpośrednio do podobozu KL Neuengamme w Hanowerze[29]. Transport został tam przyjęty dwa dni później[30]. Według zachowanych dokumentów Goldman otrzymał numer więźniarski 52 860. Zmarł 1 grudnia 1944 r.[31]

Nie udało się ustalić, w jaki sposób i kiedy Rutka, jej matka i siostra opuściły getto łódzkie[32]. Jak wynika z relacji, zdarzały się potajemnie organizowane odwiedziny, ucieczki lub oficjalne przenosiny całych rodzin z jednego getta do drugiego, a nawet na stronę aryjską[33]. Pierwszy wpis w pamiętniczku dziewczyn-

---

[24] Sitarek, *„Otoczone drutem państwo"*..., s. 263.

[25] *Ibidem*, s. 264–266.

[26] *Ibidem*, s. 277.

[27] Andrzej Strzelecki, *Deportacja Żydów z getta łódzkiego do KL Auschwitz i ich zagłada. Opracowanie i wybór źródeł*, Oświęcim: Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, 2004, s. 56.

[28] *Ibidem*, s. 71–73.

[29] W Muzeum Auschwitz-Birkenau nie zachowały się informacje na temat Jakuba Goldmana ani deportacji do KL Neuengamme. Transportu tego nie odnotowała także Danuta Czech w swoim *Kalendarzu wydarzeń w KL Auschwitz*, Oświęcim-Brzezinka: Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, 1992, s. 748.

[30] Dziękuję Christianowi Römmerowi z archiwum KZ-Gedenkstätte Neuengamme za pomoc w ustaleniu danych na temat tego transportu.

[31] Die Toten 1940–1945, www.kz-gedenkstaette-neuengamme.de/geschichte/totenbuch/die-toten-1940-1945/ (dostęp 27 XII 2023 r.).

[32] Nazwisko Rutki figuruje w dokumencie z 10 I 1942 r. wśród osób promowanych do klasy IV szkoły nr 11 w getcie (School number 11A: List of students in school 11A. Divided by class. Includes name and address, https://www.ushmm.org/online/hsv/wexner/cache/1689931333-1482197-RG-15.083M.0390.00000401.jpg, dostęp 31 VII 2023 r.).

[33] O nielegalnych przejazdach w obrębie getta łódzkiego i warszawskiego zob. m.in. *Dziennik Dawida Sierakowiaka*..., s. 96, 146. O przeniesieniu znajomych z Otwocka do getta w Warszawie zob. też *Adama Czerniakowa dziennik getta warszawskiego 6 IX 1939 – 23 VII 1942*, oprac. Marian Fuks, Warszawa: PWN, 1983, s. 236; *Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*, t. 14: *Kolekcja Hersza Wassera*, oprac. Katarzyna Person, Warszawa: ŻIH, 2014, s. 53; *Encyklopedia getta. Niedokończony projekt archiwistów z getta łódzkiego*,

ki po wymeldowaniu Goldmanów z Łodzi datowany jest na 21 grudnia 1941 r. Tego, że przybyła do Warszawy, domyślamy się z kilku dedykacji. Nie wiadomo natomiast, czy w Warszawie przebywała w największym w GG i całej okupowanej Europie getcie, czy ukrywała się po aryjskiej stronie, i jak uniknęła „przesiedlenia na wschód" latem 1942 r., po pierwszych akcjach likwidacyjnych. Według Ruty Sakowskiej od 22 lipca do 21 września 1942 r. zginęły niemal wszystkie dzieci z warszawskiego getta[34]. W wyniku „przesiedleń" blisko 260 tys. osób zostało wówczas zamordowanych, większość w obozie zagłady w Treblince. Podczas akcji deportacyjnej około 8 tys. Żydów uciekło na aryjską stronę. W getcie legalnie pozostało 35 tys. osób, a ponadto około 25 tys. żyło w ukryciu.

Na podstawie dedykacji wpisywanych przez kolegów do pamiętnika można stwierdzić, że do momentu ostatecznej likwidacji getta Rutka uczęszczała na komplety[35].

Odnalezienie pamiętniczka na terenie byłego obozu koncentracyjnego i zagłady na Majdanku pozwala przypuszczać, że dziewczynkę i jej najbliższych deportowano do Lublina wiosną 1943 r., po upadku powstania w getcie warszawskim[36]. Ostatnie, bardzo wymowne wpisy zamieszczono osiemnaście dni przed jego wybuchem. Pierwszy z nich brzmi: „Pamiętaj po wsze czasy, że jesteś synem prześladowanego narodu" (podpis nieczytelny), drugi: „W dniu wkroczenia do Moskwy wpisuje się Rutce Napoleon"[37].

Od końca kwietnia do połowy maja 1943 r. przewieziono na Majdanek około 20 tys. Żydów. Po przybyciu do obozu przeprowadzono wstępną selekcję, w wyniku której oddzielano osoby mogące pracować od chorych, starszych, kobiet w ciąży i dzieci. Uznanych za „niezdolnych do pracy" kierowano najczęściej bez

---

oprac. Krystyna Radziszewska i in., Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014, s. 57. Nie zachowały się nazwiska tej rodziny w spisach osób, którym zezwolono na wyjazd z getta (APŁ, Przełożony Starszeństwa Żydów w getcie łódzkim, 39/278/0/2/23, Polizei Revier, Wykazy osób wysiedlonych do getta; osób, którym zezwolono na indywidualny wyjazd z getta; osób, które powróciły z obozów pracy; wykazy reichsdeutschów, volksdeutschów i Polaków; *ibidem*, 39/278/0/2/21, Wykazy imienne osób, które wyjechały indywidualnie z getta).

[34] *Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*, t. 2: *Dzieci – tajne nauczanie w getcie warszawskim*, oprac. Ruta Sakowska, Warszawa: ŻIH, 2000, s. XV.

[35] Więcej na ten temat zob. *Archiwum Ringelbluma*, t. 2.

[36] Libionka, *Zagłada Żydów*..., s. 191–198.

[37] APMM, V-22, Dziennik Rutki Goldman, k. 4, 18 a. Wpis odwołuje się do przeprowadzonej przez organizację małego sabotażu „Wawer" akcji wypisywania na murach daty 1812 – roku, w którym Napoleon wkroczył do Rosji. Dla mieszkańców Warszawy oznaczało to nadzieję, że Hitler poniesie na wschodzie tak samo druzgocącą klęskę jak Bonaparte. Pierwsze napisy pojawiły się w centralnych punktach Warszawy w lipcu 1941 r., kolejne w grudniu tego roku (Władysław Bartoszewski, *1859 dni Warszawy*, Kraków: Znak, 1974, s. 213, 243; Tomasz Kranz, *Konzentrationslager Lublin. Powstanie, organizacja, działalność* [w:] *Więźniowie KL Lublin 1941–1944*, red. Tomasz Kranz, Wojciech Lenarczyk, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku, 2022, s. 111, 116, 118; Jakub Chmielewski, *Żydzi w KL Lublin* [w:] *ibidem*, s. 164–170).

ewidencjonowania do komór gazowych[38]. Podczas jednej z takich selekcji cudem ocalał najmłodszy, znany mi osobiście żydowski więzień Majdanka, Pinchas Gutter, urodzony w Łodzi w 1932 r., po upadku powstania w getcie warszawskim deportowany na Majdanek wraz z rodzicami i siostrą bliźniaczką Sabiną. O ile Pinchas ocalił życie, gdyż podał podczas selekcji zawyżony wiek, o tyle jego siostrze się to nie udało[39].

Nim doszło do rozdzielenia rodzin, nowo przybyłym zabierano wszystko, co ze sobą przywieźli. W zbiorach Muzeum na Majdanku znajdują się dokumenty osobiste, albumy rodzinne, recepty, karty żywieniowe, przedmioty codziennego użytku, modlitewniki, książki, biżuteria, także rzeczy należące do dzieci: lalki, misie i m.in. dzienniczek szkolny z dedykacjami od różnych osób. Pinchas Gutter przeżył okupację i mieszka w Kanadzie. Czy Rutce i jej bliskim udało się opuścić obóz?

Podczas kwerendy ustalono, że spośród osób wymienionych w szkolnym pamiętniku wojnę przeżył Tadeusz Wygodzki. Jak wynika z akt wydziału ewidencji i statystyki Centralnego Komitetu Żydów w Polsce z lat 1945–1950, urodzony w 1927 r. syn Dwojry i Daniela zarejestrował się w Łodzi 4 lipca 1946 r.[40] Z kolei w Archiwum Arolsen znajdują się informacje na temat Feli Burstin urodzonej 24 kwietnia 1927 r. w Warszawie, która od maja 1946 r. przebywała w obozie dla przesiedleńców w Wels w Austrii, skąd w czerwcu 1948 r. emigrowała do Kanady[41]. Nie sposób jednak ustalić, czy to ona jest Felą Bursztyn – autorką dedykacji dla Rutki. Losy innych osób pozostają nieznane.

„Dzienniki szkolne" podobne do należącego do Rutki, a więc małe, prostokątne notatniki z twardymi oprawami, miało wielu uczniów. Funkcjonowały jeszcze do lat dziewięćdziesiątych XX w. Wpisywali się do nich na „wieczną pamiątkę" koledzy, nauczyciele i inne osoby. Robiono to, by zachować wspomnienie o nich na kartach i w pamięci. Należało zebrać jak najwięcej wpisów, a te pochodzące od osób dorosłych, nauczycieli, były powodem szczególnej dumy. W zeszycikach zapisywano razem z dedykacją proste rymowanki, cytaty, wiersze lub mądrości życiowe. Słowa, które kierowano wyłącznie do właściciela notesiku, umieszczano w rogu strony i zaginano w formie „sekretów". Wszyscy wiedzieli, że dyshonorem byłoby odkrycie czyjejś tajemnicy. Niektórzy autorzy, jak Fela Bursztyn we wpisie z 7 maja 1942 r., przestrzegali „Kto to ruszy temu [dalsza treść

[38] Tomasz Kranz, *Eksterminacja Żydów w obozie koncentracyjnym na Majdanku*, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku, 2010, s. 50–57; Barbara Schwindt, *Dzieci żydowskie w obozie koncentracyjnym na Majdanku w 1943 r.*, tłum. Anna Wójcik, „Zeszyty Majdanka" 2003, nr 22, s. 57–76.

[39] APMM, XXII-527, Relacja wideo Pinchasa Guttera, 2013 r.

[40] Korespondencja z Agnieszką Reszką, kierownikiem Archiwum ŻIH, 16 I 2019 r.

[41] Arolsen Archives, Postwar Card File, DocID: 66741534, Fela Burstin, https://collections.arolsen-archives.org/en/archive/66741534/?p=1&s=Burstin%20Fela&doc_id=66741534 (dostęp 11 VIII 2020 r.).

nieczytelna]”[42]. Dla dziecka taki szkolny zeszyt był bardzo cenną pamiątką. Dla Rutki Goldman może jedną z niewielu, jaką zabrała ze sobą przed transportem na Majdanek.

Wpisy[43]

k. 3

Rutce! Pamiętaj nie ubranie ani słowa
to znaczy człowiek, lecz czyn jego, szlachetność
i uśmiech dla biednego, ułomnego i pokrzywdzonego
oto co zwie się „człowiekiem”.
W okresie wojennym [Hanka?]

k. 4

W dniu wkroczenia do Moskwy wpisuje się Rutce
Napoleon
Paryż, 29 marca 1943

k. 5

Koleżance Rudce w dniu jej urodzin Wpisuje się
na pamiątkę
Izio Lewin

k. 6

Ile gwiazd na niebie i fiołków na ziemi
tyle szczęścia i radości Ela Rutce życzy.

k. 7 [w lewym dolnym rogu umieszczono „sekret”]

Ku pamięci
Są łzy co jak ogień palą,
Są łzy co nikogo nie żalą
A jeśli ktoś płacze nie pytaj dlaczego[44].
Kochanej Ruteczce na pamiątkę
Lina
Warszawa dnia 21.12.41 r.

[42] Zwykle pisano tam rymowankę: „Kto ten sekret ruszy, tego cap za uszy”.

[43] Zachowano pisownię oryginalną.

[44] W cytowanym fragmencie wierszyka powinno być: „Są łzy, co jak ogień palą, / Są serca, co nigdy się nie żalą, / Są winy, na które nie ma sędziego, / Więc gdy ktoś płacze, nie pytaj dlaczego”.

k. 8 [tylko nagłówek, pisany tą samą ręką jak na k. 7]

Ku pamięci

k. 8a [błędnie wklejona – według przebitki powinna być k. 22]

k. 9

Gdy ja będę w świat
daleki choć za tysiąc
mil kochać kochać
ja Cię będę do ostatniej
kropli krwi
Kochanej Rutce Frania Si[nieczytelne]

k. 10 [rysunki serduszek, w prawym dolnym rogu napis Rutka]

Ku pamięci!
Dwa serduszka
Złończone klucz
Rzucony w morze
Nikt nas nie rozłączy
Jak ty nie borze
Na pamiątkę
R. Blusztejn

k. 11 [błędnie wklejona – według przebitki powinna być k. 21]

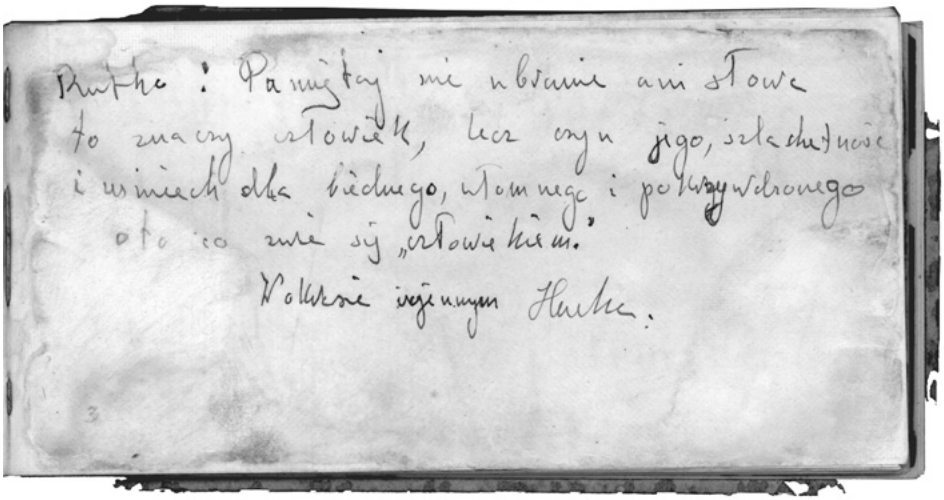
Bucik podarty cholewka cała
Nie kochaj chłopców bo jesteś mała.
Na pamiątkę wpisuje się Hanka

k. 12

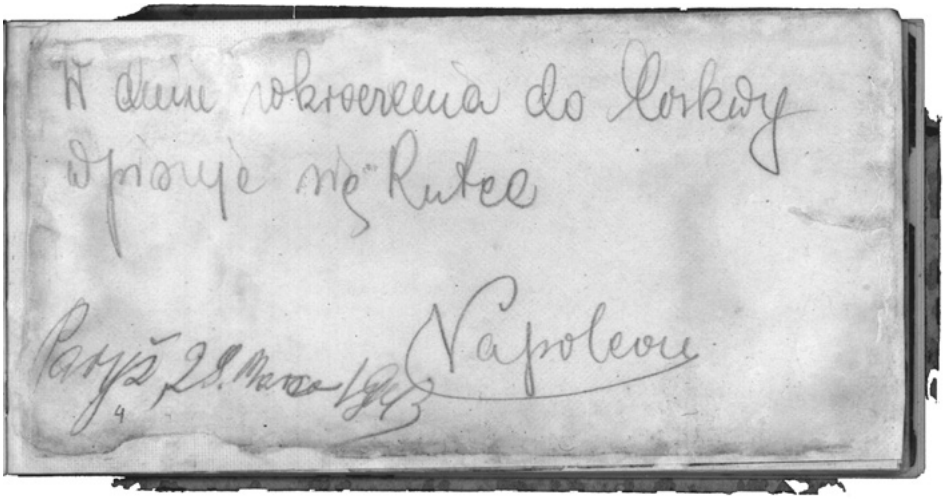
Fiku Miku
Fiku Miku
Jestem własnym
Pamiętniku
R. Goldman

k. 13

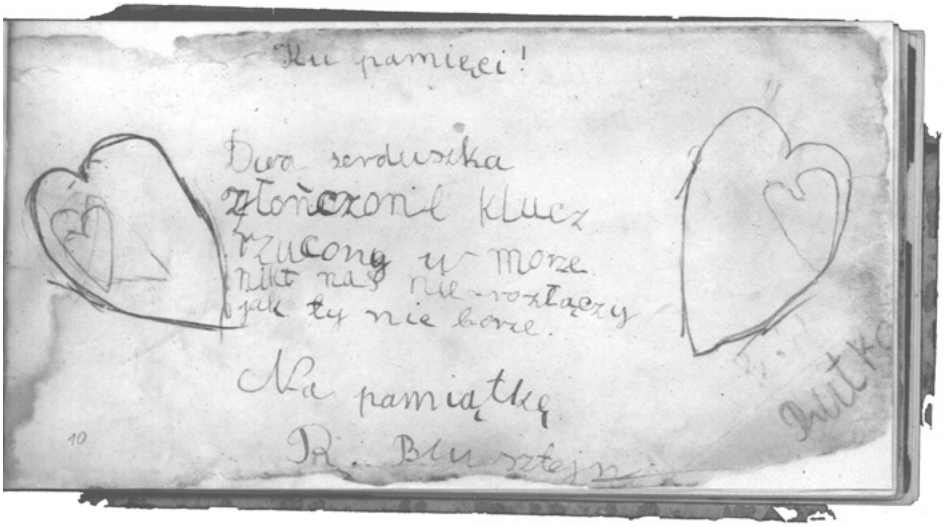
Kochana Rutko
Ucz się ucz
Bo nauka jest potega klucz
Na pamiątkę N. Wajsberg

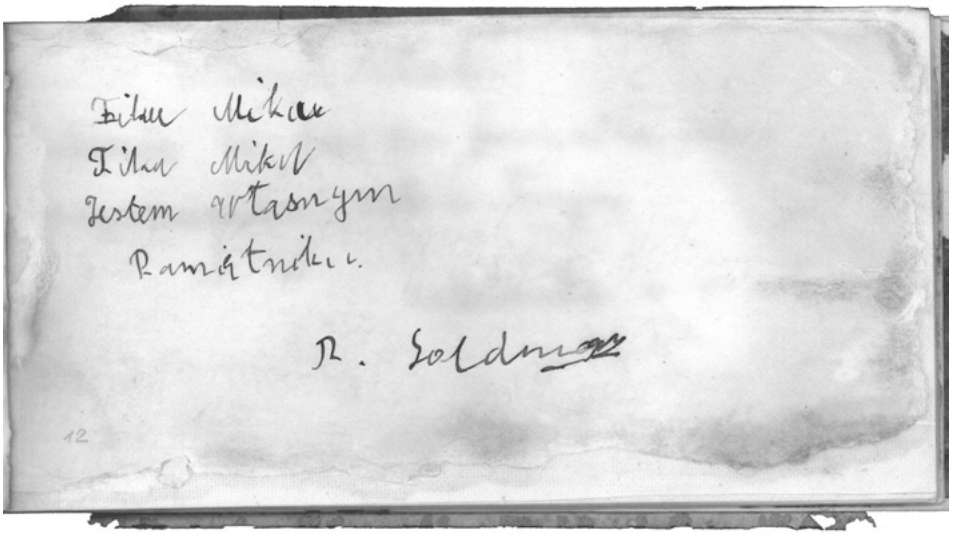

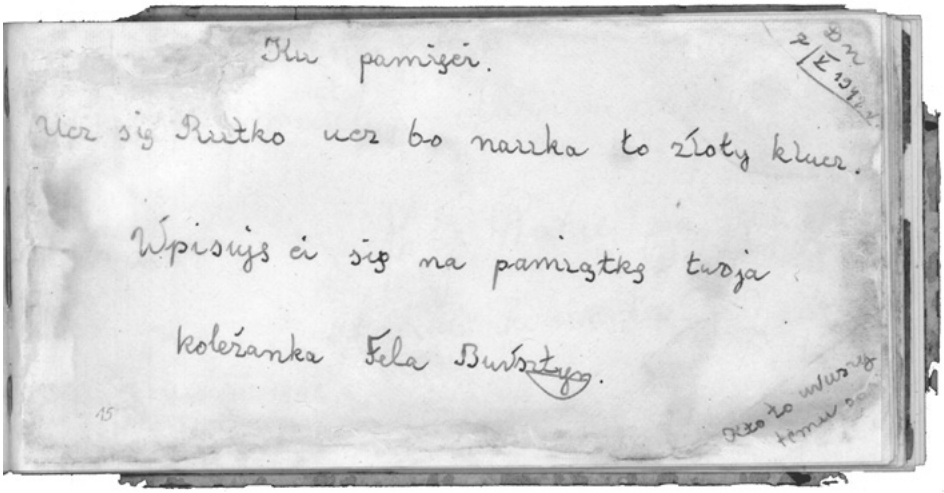
Rutkie! Pamiętaj mi nie brania ani słowa
to znaczy człowieka, lecz czyn jego, szlachetność
i uczucia dla bliźniego, wzniosłe i potężne dla
ojca co znaczy „człowiekiem".
Wdzięczne wspomnienie Hanka.

W dniu rozstania do Horkay
wpisuje się Rutka
Napoleon
Paryż 29 Marca 1813

Na pamiątkę!
Dwa serduszka
złączone kluczem
Rzucony w morze
Nikt nas nie rozłączy
Jak ty nie chce
Na pamiątkę
R. Bruszt
10
Rutka

Żółw Mikasz
Żółw Mikasz
Jestem wtasnym
Pamiątkiem.
R. Goldman
12

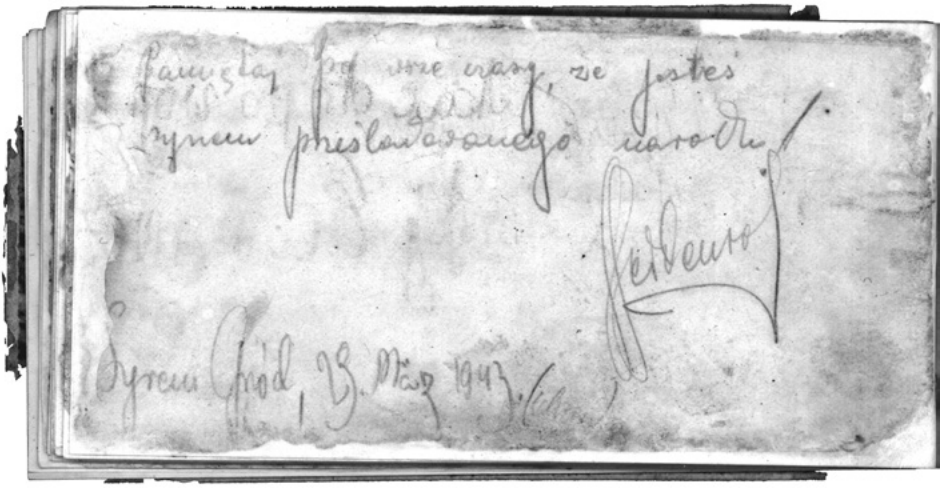
Na pamiątkę.

Ucz się Rutko ucz bo nauka to złoty klucz.

Wpisuję ci się na pamiątkę twoja

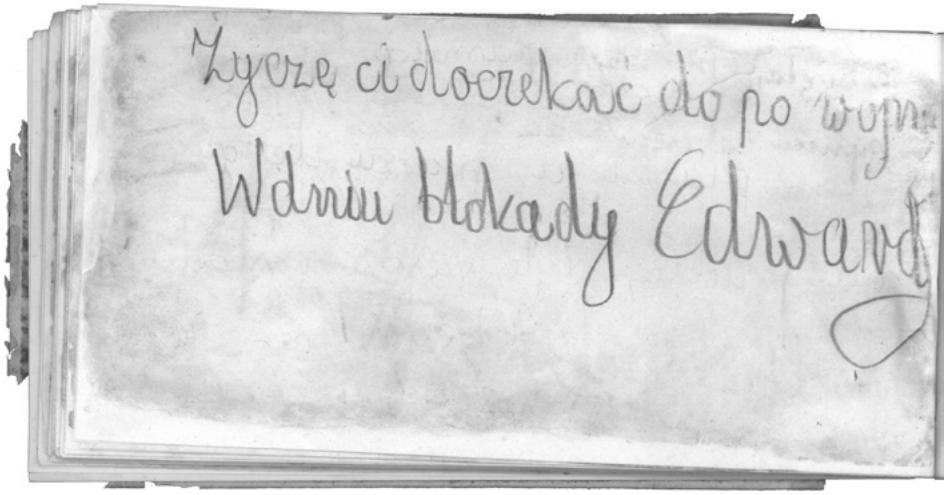
koleżanka Fela Burstyn.

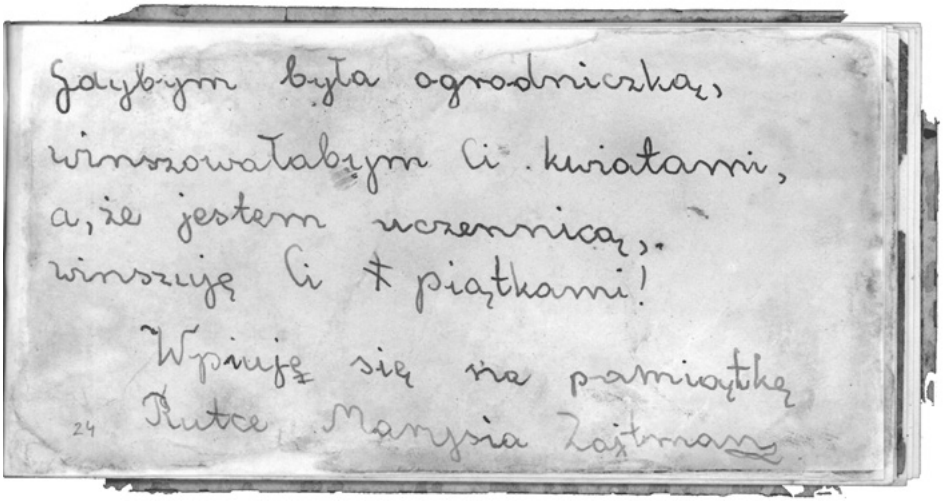
15

Pamiętaj od mnie wiarę, że jesteś
synem prześladowanego narodu!

Tarnów Ghetto, 23. Maj 1943.

Życzę ci doczekać do po wojn
W dniu blokady Edward

Gdybym była ogrodniczką,
winszowałabym Ci kwiatami,
a, że jestem uczennicą,
winszuję Ci 5 piątkami!
Wpisuję się na pamiątkę
24 Rutce Marysia Zajtman

k. 14 [ten sam charakter pisma jak na k. 10 – tu bez podpisu]

Ku pamięci
Niechoć koło wozu nie trzymaj
się osi
Nie daj chłopców budzi
Jak cię oto prosi.

k. 15 [w prawym górnym rogu ukosem 7 V 1942 r., w dolnym prawym „sekret" z napisem:] „Kto to ruszy temu [dalsza część nieczytelna]"

Ku pamięci
Ucz się Rutko ucz bo nauka to złoty klucz.
Wpisuje ci się na pamiątkę twoja
koleżanka Fela Bursztyn

k. 16

Ku pamięci!!!
Bądź pociechą dla rodziców!
Miłej Rutce na pamiątkę
starsza koleżanka Jadzia
dnia 30 VIII 1942 r.

k. 17

Ile ludzi na odpuście.
Ile liści na kapuście.
Tyle szczęścia i radości ci życzę.
Wpisuje się Lena M[nieczytelne]

k. 18

Ku pamięci [podkreślone]
Wpisuję ci się
Kotku Lonia

k. 18a

Pamiętaj po wsze czasy, że jesteś
Synem prześladowanego narodu.
[podpis nieczytelny: Wendenrot? Werdenrof? Gendelrot/rof? Herdenrot/rof?]
Syreni Gród, 29 marz 1943 [nieczytelne]

k. 19 [błędnie wklejona – według przebitki powinna być k. 17]

Kochana Rutko bądź zdro-
wa. Wpisuje ci się

na pamiątke
Rutce
Pola

k. 20

Rutka życzę ci dużo zdrowia i żeby twoja
mamusia miała z ciebie dużo pociechy
Irka Blachowicz

k. 21 [błędnie wklejona – według przebitki powinna być k. 12]

Kochanej Rutce!
Wpisuję Ci się na pamiątkę żebyś
Przypominała sobie Twoja
koleżanka z szkoły
N[ina?]

k. 22

Ku pamięci [podkreślone podwójną falistą linią]
Ile piasku w morzu, ile gwiazd
na niebie, tyle szczęścia i słoduczy
twoja koleżanka
Rysia ci życzy

k. 22 a.

Życzę ci doczekać do po wojnie.
W dniu blokady Edward

k. 23 [błędnie wklejona – według przebitki powinna być k. 22]

Na górze róże na dole fiołki
kochamy się obie jak dwa aniołki
Fela Tenenbaum

k. 24

Gdybym była ogrodniczką,
winszowałabym Ci kwiatkami,
a że jestem uczennicą,
winszuję Ci piątkami!
Wpisuję się na pamiątkę
Rutce Marysia Zajtman

k. 25

F[laszeczka] p[er]fumy koreczkiem zatkana chej
wiwat niech żyje Ruteczka kochana
Na pamiątkę Hanka Tenenbaum

k. 26

[Koleżance] Rutce z kąpletu
na pamiątkę
Tadzio Wygodzki

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Łodzi

Akta m. Łodzi 1916–1921, 39/221/0/4.12/24876, Księga meldunkowa do spisu ludności Łodzi

Przełożony Starszeństwa Żydów w Getcie Łódzkim, 39/278/0/2/23, Polizei Revier, Wykazy osób wysiedlonych do getta; osób, którym zezwolono na indywidualny wyjazd z getta; osób, które powróciły z obozów pracy; wykazy reichsdeutschów, volksdeutschów i Polaków

Przełożony Starszeństwa Żydów w Getcie Łódzkim, 39/278/0/2/21, Wykazy imienne osób, które wyjechały indywidualnie z getta

Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku

96/4, Archiwum Zakładowe, Konserwacja dokumentów archiwalnych 2001

IV-411, Księga nabytków nr 1

V-22, Dziennik Rutki Goldman

XXII-527, Relacja wideo Pinchasa Guttera, 2013 r.

Źródła publikowane

Adama Czerniakowa dziennik getta warszawskiego 6 IX 1939 – 23 VII 1942, oprac. Marian Fuks, Warszawa: PWN, 1983.

Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy, t. 2: *Dzieci – tajne nauczanie w getcie warszawskim*, oprac. Ruta Sakowska, Warszawa: ŻIH, 2000.

Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy, t. 14: *Kolekcja Hersza Wassera*, oprac. Katarzyna Person, Warszawa: ŻIH, 2014.

Dziennik Dawida Sierakowiaka, wstęp i oprac. Lucjan Dobrzycki, Warszawa: Iskry, 1960.

Encyklopedia getta. Niedokończony projekt archiwistów z getta łódzkiego, oprac. Krystyna Radziszewska i in., Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014.

Kronika getta łódzkiego, Litzmannstadt Getto 1941–1944, t. 1: *1941*, oprac. Julian Baranowski i in., tłum. Krystyna Radziszewska, Łódź: Archiwum Państwowe, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2009.

Ringelblum Emanuel, *Zbąszyń*, oprac. Jerzy Tomaszewski, „Karta" 2010, nr 64.

Literatura przedmiotu

Bartoszewski Władysław, *1859 dni Warszawy*, Kraków: Znak, 1974.

Chmielewski Jakub, *Żydzi w KL Lublin* [w:] *Więźniowie KL Lublin 1941–1944*, red. Tomasz Kranz, Wojciech Lenarczyk, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku, 2022.

Czech Danuta, *Kalendarz wydarzeń w KL Auschwitz*, Oświęcim-Brzezinka: Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, 1992.

Kranz Tomasz, *Eksterminacja Żydów w obozie koncentracyjnym na Majdanku*, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku, 2010.

Kranz Tomasz, *Konzentrationslager Lublin. Powstanie, organizacja, działalność* [w:] *Więźniowie KL Lublin 1941–1944*, red. Tomasz Kranz, Wojciech Lenarczyk, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku, 2022.

Libionka Dariusz, *Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku, 2017.

Łódź pod okupacją 1939–1945. Studia i szkice, red. Tomasz Toborek, Michał Trębacz, Łódź–Warszawa: IPN, 2018.

Rzepkowski Arkadiusz, *Skład narodowościowy, wyznaniowy i językowy ludności Łodzi w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Przegląd Nauk Historycznych" 2008, R. 7, nr 1.

Schwindt Barbara, *Dzieci żydowskie w obozie koncentracyjnym na Majdanku w 1943 r.*, tłum. Anna Wójcik, „Zeszyty Majdanka" 2003, nr 22,

Sitarek Adam, *„Otoczone drutem państwo". Struktura i funkcjonowanie administracji żydowskiej getta łódzkiego*, Łódź: IPN, 2018.

Sitarek Adam, *W obliczu „trudnej konieczności". Administracja żydowska getta łódzkiego wobec wysiedleń Żydów z Rzeszy i Protektoratu (październik–listopad 1941 r.)*, „Zagłada Żydów. Studia i Materiały" 2011, nr 8.

Strzelecki Andrzej, *Deportacja Żydów z getta łódzkiego do KL Auschwitz i ich zagłada. Opracowanie i wybór źródeł*, Oświęcim: Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, 2004.

Tomaszewski Jerzy, *Zapowiedź*, „Karta" 2010, nr 64.

Wójcik Anna, *Informator o zasobie archiwalnym Państwowego Muzeum na Majdanku*, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku, 2012.

Netografia

Arolsen Archives, Postwar Card File, Fela Burstin, https://collections.arolsen-archives.org/en/archive/66741534/?p=1&s=Burstin%20Fela&doc_id=6674153.

Children of the Lodz Ghetto: A Memorial Research Project, www.ushmm.org/online/lodzchildren/projectvictim_summary.php?ProjectVictimId=9581.

Die Toten 1940–1945, www.kz-gedenkstaette-neuengamme.de/geschichte/totenbuch/die-toten-1940-1945/

List of Jewish victims from the Memorial book „Victims of the Persecution of Jews under the National Socialist Tyranny in Germany 1933-1945" prepared by the German Federal Archives, https://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=11506862&ind=1.

List of murdered Jews from Germany, found in List of Jewish victims from the Memorial book „Victims of the Persecution of Jews under the National Socialist Tyranny in Germany 1933-1945", https://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=11506760&ind=1.

List of students in school 11A. Divided by class. Includes name and address, www.ushmm.org/online/hsv/source_view.php?SourceId=47647.

Lodz-Names: A record of the 240,000 Inhabitants of the Łódź Ghetto, www.ushmm.org/online/hsv/source_view.php?SourceId=20619.

Lodz-Names: A record of the 240,000 Inhabitants of the Łódź Ghetto, www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=1859821.

Lodz-Names: A record of the 240,000 Inhabitants of the Łódź Ghetto, https://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=4588399&ind=1.

School number 11A: List of students in school 11A. Divided by class. Includes name and address, www.ushmm.org/online/hsv/wexner/cache/1689931333-1482197-RG--15.083M.0390.00000401.jpg.

Spis więźniów łódzkiego getta, Łódź – nazwiska, Lista mieszkańców getta 1940–1944, https://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=4516122&ind=1.

USHMM, Registration book for a house. Includes apartment number, name, sex, date or year of birth, occupation, previous address, card number, dates, and notes, www.ushmm.org/online.